

Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2023, 637-675

Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî'nin Tefsirinin Beyânî Yönü ve İncelikleri

Mehmet YAŞAR

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Tefsir Anabilim Dalı

Associate Professor, Canakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology,

Department of Tafsir

Çanakkale, Türkiye

mehmetyasar1985@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-3520-5973

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Eylül/ September 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Aralık / December 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı/ Issue: 21 **Sayfa /Page:** 637-675.

Atıf / Cite as: Yaşar, Mehmet. "Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî'nin Tefsirinin Beyânî Yönü ve İncelikleri [Explanatory Aspects and Subtleties of the Tafsir of Muhammed Mutevelli Sha'râvi]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 21 (December 2023): 637-675.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1358180>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

Explanatory Aspects and Subtleties of the Tafsir of Muhammed Mutevelli Sha'râvi

Abstract

Although the Qur'an was revealed in the language of the Arabs, it has its own linguistic and stylistic characteristics in many respects. Because the Qur'an is not limited to the uses of the Arabic language with the unique meanings it attributes to the words, and it also differs from the Arabic language in many aspects with its rich stylistic features. This aspect of the Qur'an also influenced its addressees at the time it was revealed. As a matter of fact, Arab poets of the period expressed their admiration for this unique aspect of the Qur'an. In addition, many polytheists were influenced by the original style of the Qur'an, even though they did not believe in it. Narrations reveal that the polytheists could not escape the influence of the Qur'an. This is normal, because the revelation of the Qur'an by Allah Almighty gave it a divine dimension and raised it to the highest level of eloquence. For this reason, many scholars from past to present have researched the original aspects of the Qur'an language. Factors such as the fact that almost every word of the Qur'an indicates many meanings, the words gaining different meanings depending on the context, and the Qur'an giving new meanings to the words used by the Arabs have led to the continuity of research on this subject. Each scholar who wants to highlight the literary and expressive aspects of the Qur'an has made important determinations in this field. The constant up-to-dateness of this field has enabled the continuity of the studies carried out. For this reason, these studies, which started in the classical period, continued increasingly. Sha'râvî is one of these names. His tafsir is one of the tafsir that focuses on highlighting the expressive aspect of the Qur'an. It is even possible to say that one of the central issues of his exegesis is to shed light on the expressive aspect of the Qur'an. According to Sha'ravi, this unique aspect of the Qur'an is a reflection of its universality. The fact that the Prophet did not interpret the entire Qur'an provides the opportunity to reveal its richness of meaning, which is an indication of the Qur'an's miracle until the end of time. For this reason, he states that the richness of the Qur'an's narrative style and the messages it contains always remain up-to-date. In this context, when we look at his commentary, it is seen that he highlights this aspect of the Qur'an in many aspects. Sha'ravi emphasizes the expressive aspect of the Qur'an and attaches great importance to the determination of the deep meanings that words and sentences indicate. In this

research, it has been understood that he has very original aspects in his determinations and evaluations regarding the expressive aspect of the Qur'an. It has been seen that he did not reveal the expressive aspect of the Qur'an in just a few words, but rather focused on the multifaceted expressive features of the Qur'an with a holistic approach. One of the most important issues he focuses on in highlighting the expressive aspect of the Qur'an is highlighting the richness of meaning carried by the words of the Qur'an. In this context, it has been revealed through examples that while revealing the meanings of the words of the Qur'an, he referred to the language of the Qur'an and thus tried to concretize the effect of Qur'anic expressions on the human soul and emotions. It has been observed that he cared to concretize metaphorical expressions based on the context of the Qur'an and thus focused on clarifying the meaning of the verse in the background. In this context, it was understood that one of the topics he focused on was miraculousness. According to him, miraculousness is not limited to the linguistic features of the Qur'an; It has been understood that he sees the truths, style, stories of the Qur'an, the teachings of the Qur'an corrected by the Torah and the Bible, and the subjects unknown to humanity as a part of miraculousness. In addition, he deals with the expressive aspect of the Qur'an based on stories. In this context, the Qur'an handles a subject with an original style of expression without repetition, highlights the message rather than focusing on names. It has been determined that he tried to concretize the expressive aspects of the Qur'an by emphasizing that it can carry messages that transcend time and space.

Keywords: Tafsir, Sha'râvi, Miracle, Declarative Tafsir, Style.

Muhammed Mütevelli eş-Şa'râvî'nin Tefsirinin Beyânî Yönü ve İncelikleri **Öz**

Kur'ân Araplar'ın dili üzerine nâzil olmuş olsa da birçok açıdan kendine has dil ve üslûp özelliklerine sahiptir. Zira Kur'ân-ı Kerîm, kelimelere yüklemiş olduğu özgün anlamlarla Arap dilinin kullanımlarıyla sınırlı kalmamış ve ayrıca zengin üslûp özellikleriyle birçok açıdan Arap dilinden farklılaşmıştır. Kur'ân'ın bu yönü, nâzil olduğu dönemdeki muhataplarını da etkisi altına almıştır. Nitekim dönemin Arap şairleri Kur'ân'ın bu eşsiz yönüne dair hayranlıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca birçok müşrik, iman etmediği halde Kur'ân'ın özgün üslûbunun etkisinde kalmıştır. Rivayetler müşriklerin Kur'ân'ın etkisinden çıkamadıklarını ortaya koymaktadır. Bunun olması da tabiidir. Zira Kur'ân'ın

Allah Teâlâ tarafından nâzil olması, ona ilâhî bir boyut kazandırmış ve onu belagatin en üst seviyesine çıkarmıştır. Bu sebeple de geçmişten günümüze değin birçok alim, Kur'ân dilinin özgün yönlerini araştırma konusu yapmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in neredeyse her kelimesinin birçok anlama delâlet etmesi, kelimelerin bağlam açısından farklı anlamlar kazanması, Kur'ân'ın Araplar'ın kullandığı kelimelere yeni anlamlar kazandırması gibi etkenler bu konudaki araştırmaların süreklilik kazanmasına yol açmıştır. Kur'ân'ın edebî ve beyânî yönünü ön plana çıkarmak isteyen her bir alim, bu alana dair önemli tespitler ortaya koymuştur. Zira bu alanın güncelliğini sürekli koruması yapılan çalışmaların devamlılık arz etmesine imkân sağlamıştır. Bu sebeple de klasik dönemde başlayan bu çalışmalar artarak devam etmiştir. Şa'râvî de bu isimlerden biridir. Onun tefsiri, Kur'ân'ın beyânî yönünü ön plana çıkarmayı merkeze koyan tefsirlerdendir. Hatta onun tefsirinin merkezini oluşturan konulardan birinin Kur'ân'ın beyânî yönüne ışık tutmak olduğunu söylemek mümkündür. Şa'râvî'ye göre Kur'ân'ın bu özgün yönü evrenselliğinin bir yansımasıdır. Zira Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsir etmemesi, Kur'ân'ın kıyamete kadar i'câzının bir göstergesi olarak anlam zenginliklerinin ortaya çıkarılmasına olanak sunmaktadır. Bu sebeple de Kur'ân'ın anlatım tarzındaki zenginliklerin ve içerdiği mesajların sürekli güncelliğini koruduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda onun tefsirine bakıldığında birçok açıdan Kur'ân'ın bu yönünü ön plana çıkardığı görülmektedir. Şa'râvî Kur'ân'ın beyânî yönünü ön plana çıkarıp kelime ve cümlelerin delâlet ettiği derin anlamların tespitini son derece önemsemektedir. Bu araştırmada onun Kur'ân'ın edebî ve beyânî yönüne dair tespit ve değerlendirmelerinde çok özgün yönleri olduğu anlaşılmıştır. Onun Kur'ân'ın beyânî yönünü sadece birkaç kelime üzerinden ortaya koymadığı bilakis bütüncül ve derinlikli bir yaklaşımla Kur'ân'ın çok yönlü edebî ve beyânî özelliklerine odaklandığı görülmüştür. Onun Kur'ân'ın beyânî yönünü ön plana çıkarmada odaklandığı en önemli konulardan biri, Kur'ân'ın kelimelerinin taşıdığı anlam zenginliğini ön plana çıkarmasıdır. Bu bağlamda onun Kur'ân kelimelerinin anlamlarını ortaya çıkarırken, Kur'ân diline atıfta bulunduğu ve böylelikle Kur'ân ifadelerin insan ruhu ve duyguları üzerindeki etkisini somutlaştırmaya çalıştığı ve bunu da başarılı bir şekilde yansıttığı örnekler üzerinden ortaya konmuştur. Mecâzî ifadeleri de Kur'ân bağlamından hareketle somutlaştırmaya özen gösterdiği ve böylelikle arka planda âyetten kastedilen anlamı belirginleştirmeye odaklandığı görülmüştür. Bu bağlamda üzerinde

durduğu konulardan biri de i'câz olduğu anlaşılmıştır. Onun düşüncesinde i'câzın sadece Kur'ân'ın dil özellikleriyle sınırlı olmadığı; Kur'ân'ın hakikatlerini, üslûbunu, kıssalarını, Kur'ân'ın Tevrat ve İncil'den tashih ettiği öğretilerini, beşeriyetin bilmediği konuları da i'câzın bir parçası olarak gördüğü anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra onun Kur'ân'ın beyânî yönünü, kıssalardan hareketle de ele aldığı, bu bağlamda Kur'ân'ın bir konuyu tekrara kaçmadan özgün bir anlatım tarzıyla ele alabildiğini, isimlere odaklanmaktan ziyade mesajı ön plana çıkarabildiğini, Kur'ân'ın zaman ve mekânı aşan mesajlar taşıyabildiğini vurgulayarak Kur'ân'ın beyânî yönlerini somutlaştırmaya çalıştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şa'râvî, İ'caz, Beyânî Tefsir, Üslûp.

Giriş

Hız. Peygamber'e vahyedilen Kur'ân birçok açıdan zengin bir içeriğe sahiptir. Kelimelerin birçok anlama delâlet etmesi, ruha ve akla hitap eden cümle yapılarına sahip olması, Araplar'ın dahi bilmediği bazı ifadeleri içermesi, Arap dili kelimelerine farklı anlamlar yüklemesi¹ gibi özellikler Kur'ân'ın özgün ifade tarzlarından. Bunun yanı sıra Kur'ân'ın özgün beyanının bir özelliği olarak kendisini izah etme özelliğine sahip olması, üzerinde tefekkür edilecek en önemli yönlerinden biridir. Bu sebeple hicrî ilk asırdan itibaren İslam âlimleri Kur'ân'ın zengin ifade biçimlerine yoğunlaşarak Kur'ân âyetlerinin daha derinlikli anlaşılmasına katkı sunmaya çalışmışlardır. Sahâbenin, Kur'ân'ın kelime ve cümle yapılarının anlam yelpazesine yoğunlaştıklarını gösteren tefsir yorumları mevcuttur.² Bu ilgi tâbiîn döneminde de devam etmiştir. Etbâü't-tâbiîn döneminde daha da artan bu yoğunlaşma, müstakil çalışmalar şeklinde artarak sürmüştür.³ Bunların bir kısmı Kur'ân kelimelerinin anlam zenginliğini ön

---

¹ Bu konuda bk. Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr* (b.y.: Dâru'l-Fikr el-Arabî, ts.), 5/2264.

² Bu konudaki örnekler için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Galib el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 17/414.

³ Fazl Hasan Abbas, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn esâsiyyâtuhu ve ittîcâhâtuhu ve menâhicuhu fi'l-asr'il-hadîs* (Ammân: Dâru'n-Nefâis 2016), 1/405; Müsâid b. Süleymân

plana çıkararak ve Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına katkı sunan me'âni'l-Kur'ân eksenli çalışmalardır.⁴ Sonraki dönemlerde de Kur'ân araştırmalarında Kur'ân'ın zengin dil özelliklerine çok çeşitli yönlerden yaklaşan çalışmalar sürmüştür. Tefsir kitaplarında da Arap dili ağırlıklı okumalara yönelenler olmuştur. Bu çalışmaların bir kısmı, Kur'ân'ın daha çok nahiv, sarf gibi Arap dilinin gramer ve kelime yapısını ön plana çıkarmak üzerinedir. Bir kısım çalışmalar ise kelimelerin ifade ettiği anlam zenginliğine yoğunlaşmıştır. Klasik dönemde bunun birçok örneği mevcuttur.⁵ Modern dönemde de bu tarz okumaların mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı günümüzde edebî yahut beyânî tefsir olarak bilinmektedir. Beyânî tefsir, Kur'ân âyetlerinin kelime, terkip ve cümlelerinin taşıdığı edebî yönlerinin ortaya çıkarılmasını konu edinmektedir. Bu tarz çalışmalarda Kur'ân'ın anlatım tarzındaki güzelliğini, mânâyı aktarım biçimindeki sanatını ve âyetlerin lafzî üslûbunu ve benzeri etkenleri bütüncül bir yaklaşımla irdelemeye yoğunlaşmaktadır.⁶ Bu konuda başka tanımlar da yapılmıştır.⁷

Kur'ân'ın edebî ve beyânî yönüne yoğunlaşan başka bir ifadeyle Kur'ân'ın kelimelerinin ve cümle yapısının içerdiği derinlikli anlamları ön plana çıkararak, Kur'ân'ın üslûp ve i'caz yönüne temas eden sayısız çalışma mevcuttur. Ancak modern dönemde özellikle tefsir bağlamında bunu ön plana çıkararak ve görünür kılan bazı alimler dikkat çekmektedir. Bunlar arasında Muhammed Abduh (öl. 1322/1905), Seyyid Kutub (öl.1385/1966), Emîn el-Hûlî (öl. 1385/1966), Tâhir b. Âşûr (öl. 1392/1973), Âişe bint Abdirrahmân (öl. 1998)⁸ ve bu çalışmanın merkezini oluşturan Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî (öl.1418/1998) örnek gösterilebilir.

---

et- Tayyâr, *et-Tefsîru'l-Lugavî li'l-. Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2000), 112.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Ferhân Cevâd, "el-Mukaddimetü't-tefsiriyye fî menheci'l-lugavî li'l- Kur'ân-i'l Kerîm", *Mecelletü urûk li'l-ebhas el-İnsaniyye* 3/2 (2010), 46-48.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire Mektebetü Vehbe, ts.), 1/172-176.

⁶ Bu konuda bk. Muhammed el-Mubârek, *Dirâse Edebiyye li-nusûsin min'el-Kur'an* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1998), 7.

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İzzet Marangozoğlu, "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 2 (2016), 14-15.

⁸ Bu konuda bk. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/76.

Mısır'da yaşamış önemli müfessirlerden biri olan⁹ Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî'nin, Havâtürî Havle'l-Ķur'ânî'l-Kerîm adlı tefsir kitabı, müellifin en önemli eserlerindedir. Şa'râvî'nin bu eseri, Mısır'da cuma günleri televizyonda yaptığı Kur'ân tefsirine dair sohbetlerinden oluşmaktadır.¹⁰ Bu yönüyle, onun tefsirinin toplumla doğrudan bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Zira camide ders halkalarında tamamlanan tefsirinin, diğer tefsir kitaplarından farklı yönleri olması kaçınılmazdır. Onun tefsirinin ders halkalarında şekillenmiş olması, tefsirinde takip ettiği yöntemi, kimi açılardan bazı müfessirlerin yönteminden farklılaştırmıştır. Bu sebeple de Şa'râvî'nin tefsir anlayışının inceliklerinin bilinmesi, hem tefsir anlayışının ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacak hem de onun yaşantıya aktarmaya çalıştığı Kur'ân mesajlarından hangilerine ne derece odaklandığı ve nasıl bir yöntemden hareketle meseleleri ele aldığıın bilinmesine imkan sağlayacaktır. Özellikle onun Kur'ân'ın beyânî yönüne yönelik okumalarının irdelenmesi, en az yönteminin ortaya çıkarılması kadar önemlidir. Çünkü tefsirinde, Kur'ân'ın beyânî yönüne sürekli atıfta bulunan yorum ve tespitleri dikkat çekmektedir. Hatta onun, Kur'ân'ın beyânını neredeyse her açıdan ele aldığı anlaşılmaktadır.¹¹ Başka bir ifadeyle onun sıklıkla Kur'ân'ın üslûbuna ve inceliklerine temas etmesi, onun bu yöntemi tefsirinin önemli bir konusu olarak konumlandığı izlenimini oluşturmaktadır. Bu bağlamda o sıklıkla et-ta'birü'l-Kur'ânî¹², et-tasvirü'l-beyânî¹³, el-edâü'l-beyânî¹⁴, el-üslûbü'l-beyânî¹⁵, i'câzü'l-beyânî¹⁶ ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca onun tefsirinde Kur'ân'ın i'câz yönüne

⁹ Onun hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mansûr Kafi, "Eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve menhecuhû fi't-Tefsir" *Mecelletü Külliyyetü'l-Ulumi'l-İslâmiyye* 6/12 (2006), 112-154.

¹⁰ Bu konuda bk. Hilal Görgün, "Şa'râvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/350-351.

¹¹ Örnekler için bk. Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî* (b.y.: Metabiu hbarî'l-yevm, 1997), 3/1912.

¹² Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 5/2733.

¹³ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 3/1912.

¹⁴ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 4/2352.

¹⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 4/2442

¹⁶ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 12/7162; 13/8099.

sürekli temas etmesi ve i'câzı Kur'ân'ın eşsiz üslûbunun bir yansıması olarak görmesi de onun tefsir anlayışının parametrelerini anlamada önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada tümevarım yönteminden hareketle onun tefsirinin beyânî yönü ön plana çıkarılmaya çalışılacaktır. Tespit edildiği kadarıyla ülkemizde ve Arap dünyasında Şa'râvî'nin tefsiri üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır.¹⁷ Mevcut çalışmalar, içerik ve kapsam açısından bu çalışmadan farklıdır.

1. Şa'râvî'nin Kur'ân'ın Beyânî Yönünü Ön Plana Çıkardığı Konular

Birçok müfessir gibi Şa'râvî'de tefsirinin yöntemine dair bilgi vermektedir. Kendisi Kur'ân hakkındaki düşüncelerinin bilinen anlamıyla bir tefsir olmadığını, bilakis bazı âyetler hakkında bir müminin kalbine armağan edilen bazı yorumlardan ibaret olduğunu söylemektedir.¹⁸ Zira ona göre Kur'ân'ın tefsiri mümkün değildir. Şayet mümkün olsaydı insanlar içerisinde bunu yapan en öncelikli kişinin Hz. Peygamber olacağını ama kendisinin, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmek yerine sadece insanların bilmek zorunda olduğu ve 'yap' yahut 'yapma' şeklinde tezahür eden amelî boyutu ilgilendiren ve bunun sonunda da ecir veya cezanın terettüp ettiği emir ve nehiy içerikli âyetleri beyân etmekle sınırlı açıklamaları olduğunu iddia etmektedir. Bunun da dünya hayatının esaslarını tanzim eden bilgilerden müteşekkil olduğunu söylemektedir.¹⁹ Ona göre Hz. Peygamber ve o dönemin insanları, sınırlı bilgi sahibi oldukları kevnî âyetleri tartışmalara yol açmamak için sırlarını bildikleri halde sadece aktarmakla iktifa etmişlerdir.²⁰ Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber imanla doğrudan ilişkili ibadetlere taalluk eden konuları açıklamıştır. Ancak pratik anlamda bir karşılığı olmayan âyetlerin açıklanmasını ise gelecek nesillere bırakmıştır. Bu bağlamda Kur'ân'ın diğer kitaplardan farklılaştığını, zira Kur'ân dışındaki kitapların belli

¹⁷ Bu konuda yazılmış bazı eserler şunlardır: Cemû Abdülkerim, "Menheciiyetü'ş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî fi't-tefsir el-Kur'ânî", *Mecelletü'l-Hadareti'l-İslamiyye* 16 (2012), 210-228; Mansûr Kafî, "Eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve menhecuhû fi't-Tefsir" *Mecelletü Külliyyetü'l-Ulumi'l-İslamiyye* 6/12 (2006), 112-154.

¹⁸ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/9.

¹⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/9.

²⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/9.

zaman ve mekanlarla sınırlı bir durumu söz konusu iken, Kur'ân'ın ise kıyamete kadar devam edeceğini; Kur'ân'ın mesajlarının, i'câzının nesiller boyunca araştırma konusu olacağını ifade etmektedir.²¹

Resûl-i Ekrem'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiği tartışmalara konu olmuştur. Ancak alimlerin çoğu, Hz. Peygamber'in toplumun ihtiyaç duyduğu âyetleri tefsir ettiği kanaatindedir.²² Ancak 'ihtiyaç duyulan' noktanın ne olduğu konusu ehemmiyet arz etmektedir. Bu bağlamda Şa'râvî'nin Kur'ân tefsirinde, Hz. Peygamber'in beyânuna ihtiyaç duyulan kısmı, amelî hükümlerle açıklaması anlamlıdır. Bunun yanı sıra Resûl-i Ekrem'in Kur'ân'ın tamamını tefsir etmemesinin nedenini, Kur'ân'ın birçok âyetinin tek anlama tahdit edilemeyeceği gerçeğine işaret etmesi de önemlidir. Nitekim Şa'râvî birçok yerde Kur'ân'ın evrenselliğinin bunu gerektirdiğini beyân etmiştir. Hatta o, bu durumu Kur'ân'ın i'câzının bir gereği olarak görmektedir. Zira ona göre Kur'ân'ın sırlarının sürekli ortaya çıkması, Kur'ân'ın i'câzının bir yansımasıdır.²³ Bu düşüncede olan Şa'râvî'nin Kur'ân'ın beyânî yönüne nasıl yaklaştığı önemli bir yer edinmektedir.

1.1. Kur'ân'ın Bütünselliği

Kur'ân'ın beyân yönünün belki de en belirgin bir şekilde aksettirildiği alan Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiridir. Çünkü Kur'ân'ın kendi kendini beyân ederek kapalılığı gidermesi bu yöntemin öncelenmesini gerektirmiştir. Bu sebeple de hicrî ilk asırdan itibaren bu yöntem, âlimlerin gözettiği kaynakların başında gelmiştir.²⁴ Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri Şa'râvî'nin de en belirgin tefsir yöntemlerinden biridir. Ona göre Kur'ân âyetleri birbirini tefsir etmektedir. Bu sebeple de bir lafzın ne anlama geldiğinin öğrenilmesi için Kur'ân'ın diğer âyetlerine müracaat edilmelidir.²⁵ Bu sebeple de o, Kur'ân'ın bütünlüğünü dikkate alarak âyetlere yaklaşıma çalışmıştır.

²¹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/12.

²² Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, 1/29.

²³ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 10.

²⁴ Hüseyin el-Harbî, *Kavaidü't-tercih inde'l-müfessirin: Dirase nazariyye tabikiyye* (Riyad: Dâru'l-Kasım, 2008), 1/283-290.

²⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 4/1960; 5/2650.

Şa'râvî, Kur'ân'ın beyânî yönünü ön plana çıkarmak için mümkün merteye konuyla ilgili benzer yahut bazı açılardan birbiriyle ortak yönleri olan âyetlere yahut âyet gruplarına işaret etmektedir. Bununla kimi zaman Arap diline ilişkin bir meseleyi izah etmekte²⁶ yahut bir kelimenin anlamını²⁷ veya kelimenin farklı kullanımını göstermeye çalışmakta²⁸, bazen de mücmel, garîb²⁹, mübhem³⁰, müşkil³¹ âyetleri açıklamaktadır. Kimi zaman da ele aldığı kıssanın, daha kapsamlı anlaşılmasına katkı sağlamak için Kur'ân bütünlüğüne müracaat etmektedir.³² Ayrıca bu bütünsellikten hareketle ele alınan meselenin diğer boyutlarına da temas ederek bütüncül bir okumanın gerekliliğini göstermeye çalışmaktadır.³³ Tüm bunların yanı sıra o, hükümlerin tedriciliğine işaret etmek³⁴, Kur'ân'ın makâsîdî yönünü ön plana çıkarmak³⁵ ve ilgili meseleyi tüm yönleriyle irdelemek amacıyla³⁶ Kur'ân bütünlüğüne başvurmuştur.

Onun bu yöntemi derinlikli bir okumayı yansıtmaktadır. Bu sebeple de onun bu yönünü birkaç örnekle sınırlandırmak mümkün değildir. Bununla beraber onun bu konudaki yetkinliğini yansıtmaya adına birkaç örnek zikretmekle yetinilecektir. Örneğin Şa'râvî, *وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ* âyetindeki³⁷ *الْعَفْوَ* kelimesinin, *ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَّوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءَ وَالسَّرَّاءَ* "Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihâyet çoğaldılar ve "Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı" dediler."³⁸ âyetinde olduğu

²⁶ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 6/3341.

²⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/943.

²⁸ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/781; 2/944; 13/8044; 18/10933; 19/11714; 19/12157.

²⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/811; 19/11959.

³⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 19/11958.

³¹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 18/11373.

³² Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/943; 17/10852.

³³ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/806; 8/4592.

³⁴ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/942.

³⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 16/10051.

³⁶ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 16/9925.

³⁷ Kur'ân Yolu (Erişim 8 Ekim 2023), el-Bakara, 2/219.

³⁸ el-A'râf 7/95.

gibi fazlalık-artış anlamına geldiğini³⁹ belirtmektedir.⁴⁰ Ayrıca bu kelimenin bağışlama manasına da geldiğini ifade etmektedir. Mezkûr infak âyetinde kastedilen anlamın ise kelimenin içerdiği iki anlamla örtüştüğünü belirtmektedir. Bu iki anlamın birbiriyle çeliştiği zannına kapılmamak gerektiğini, afv kelimesinin her iki manayla da örtüştüğünü ifade etmektedir. İnfakla toplum içerisinde bolluğun, bağışlanmanın gerçekleştiğini, infakın buna hizmet ettiğini söylemektedir.⁴¹

Şa'râvî, sabır ifadesinin Kur'ân'da birbirine benzer şekillerde kullanıldığını, ancak anlam açısından farklılıklar barındırdığını belirttikten sonra konuyla ilgili "Başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."⁴²; "Ama kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu güçlü irade gerektiren işlerdendir."⁴³ âyetlerini zikretmektedir. İlk âyette zikredilen sabrın kaza ve kaderin bir sonucu olan ve her kesin başına gelebilecek haller olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla da hastalık, mal kaybı gibi sıkıntılardan ötürü insanın sabretmesi gereken durumlarla karşılaşabileceği, bu sabır halinde kişinin kimseyi suçlamak zorunda kalmadığını belirtmektedir. Bu sebeple de bahsi geçen ifadenin tekit harfiyle zikredilmediğini belirtmektedir. Ancak diğer âyette zikri geçen sabrın, öldürme gibi durumlardan dolayı başkasından kaynaklandığını, bu sabır halinin diğerine oranla daha zor olduğunu, bu sebeple de âyetin *وَلَمَّنْ صَبَرٌ وَعَقَرٌ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ* tekit lamıyla beraber zikredildiğini ifade etmektedir. Çünkü bu sabır şekli, diğerine oranla daha zordur. Ayrıca ilk âyette sadece sabra davet edilirken diğer âyette ise bağışlanmadan da bahsedilmektedir. Zira kişinin zulüm karşısında sabretmesi, haksızlıklara

---

³⁹ Bakara Sûresi 219. âyetindeki afv kelimesinin tefsiriyle ilgili bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423), 1/183; Yahyâ b. Ebî Sa'lebe b. Sellâm, *et-Teşârif: Tefsîrü'l-Kurân*, nşr. Hind Şelebî (b.y.: eş-Şeriketü Tunusiye, 1979), 190.

⁴⁰ Şa'râvî, *Tefsîru eş-Şa'râvî*, 2/943.

⁴¹ Şa'râvî, *Tefsîru eş-Şa'râvî*, 2/944.

⁴² Lokman 31/17.

⁴³ eş-Şûrâ 42/43.

rağmen bağışlanmada bulunması büyük işlerdendir.⁴⁴ Çünkü kişi, bağışlamayı da gerektiren bir durumla karşı karşıyadır.⁴⁵

Şa'râvî Kur'ân bütünlüğünü ortaya çıkarmada dikkat çeken bir diğer yöntemi de metin içi ve metin dışı bağlamı gözetmesidir. O âyetlerin bağlamından hareketle birçok yerde tercihlerde bulunmaktadır. Örneğin Şa'râvî, "İman edenlerle karşılaşınca "inandık" derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise "Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz" derler."⁴⁶ âyetteki şeytanla baş başa kalma durumuyla ilgili çarpıcı tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre şeytanın menheci yalnızlıkta etkilidir. Bu sebeple de şeytanın gizli ve yalnız kalma durumlarını sevdiğini belirtmektedir. Zira insanların açık halleri, gizli hallerine oranla istikametten uzaklaşma durumları farklılık arz edebilmektedir. Nitekim bazı insanların kalabalık ortamlarda gizli hallerinin aksine kötü eylemlerden uzak durmaya çabaladıklarını söylemektedir.⁴⁷

Şu âyetin tefsirine yaklaşımı da bu bağlamda irdelenebilir: "Hayır! Kim bir kötülük işler de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bu kimseler cehennemliktirler; onlar orada ebedî olarak kalırlar."⁴⁸ o, âyetteki kötülüğü şirk olarak tefsir etmektedir. Zira şirkin insanı çepeçevre kuşattığını; "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar."⁴⁹ âyetinin ifadesiyle de şirkin bağışlanmayacağını belirtmektedir. Bu sebeple de âyetin değindiği kişilerin sadece âsiler olmadığını, bilakis âyetin kafir ve müşrikleri de kapsadığını söylemektedir. Bunun delili olarak da âyetin devamındaki "Onlar orada ebedî olarak kalırlar." ifadesini delil göstermektedir. Büyük-küçük günah işleyenlerin cehennemde ebedi kalmayacaklarını ama kafir ve müşriklerin ise ebedi olarak cehennemde kalacaklarını söylemektedir.⁵⁰ Şa'râvî "Adamlar, "Bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşleri yorumlamayı

⁴⁴ Bu konuda bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Baslum (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 9/135.

⁴⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 13/8290.

⁴⁶ el-Bakara 2/14.

⁴⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/160.

⁴⁸ el-Bakara 2/81.

⁴⁹ en-Nisâ 4/48.

⁵⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/426.

bilmeyiz dediler."⁵¹ âyetinin tefsirinde de bağlam bilgisine atıfta bulunmaktadır. Ona göre rüya yorumcuları, Hz. Yusuf'un rüyası karşısında karmaşıklık yaşamışlardır. Bu sebeple de cevaplarının karışıklık içerdiğini belirtmektedir. Zira ilk cümlede rüyanın anlamının olmadığını iddia etmelerine rağmen sonrasında '*biz rüyaların tabirini bilmiyoruz*' diyerek aslında rüyanın bir anlamı olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Zira o ruh halleri ifadelerine de yansımıştır.⁵²

Şa'râvî, Kur'ân'ın birçok anlama gelen kelimelerinin hangi manada kullanıldığının tespitinde siyak-sibak bilgisini önemli bir yere koymaktadır. Örneğin, قسى kelimesinin 'bildirme, hükmetme' gibi birçok anlama geldiğini⁵³, الضلال ifadesinin ise 'küfür, günah, unutmama, gaflet, kaybolma, bir şeyin ayrıntılarını bilememe' anlamlarını taşıdığını,⁵⁴ الذکر ifadesinin 'tesbih, tahmid, ibret alma, hatırlama',⁵⁵ الفتح kelimesinin ise 'maddî anlamda bir şeyi açma, mânevî anlamda hayra ve ilme ulaşma, zafere ulaşma, hakkın galip gelmesi'⁵⁶ gibi anlamlar taşıdığını belirtmektedir. Tüm bu örneklerde Şa'râvî siyakın anlamı belirlediğini söylemektedir. O bu bağlamda sadece kelimenin anlamlarına değil, bir kelimenin hangi kelimeyle beraber zikredildiğine de odaklanmaktadır. Söz gelimi hamd kelimesinin Allah'la beraber zikredilmesini, 'ubûdiyyet şükürü' şeklinde açıklamaktadır. Buradan hareketle öncelikle kişinin ibadetleri kendisine has kıldığı ve ulûhiyyet sıfatına mazhar olan Allah'a şükretmesi gerektiğini; ayrıca rubûbiyyet sıfatı için de Allah'a hamdetmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁷

1.2. Kur'ân Dilini ve Özgün Üslûbunu Ön Plana Çıkarması

Şa'râvî Arap dilinin birçok özelliğini dikkate alacak şekilde âyetlere yaklaşmaktadır. Kimi zaman nahiv ve sarftan hareketle âyetlere açıklık getirirken, kimi zamanda âyetlerin i'rablarına ve farklı kıraatlere işaret etmektedir. Ancak onun Arap diline yaklaşımı bir dilci gibi değil, daha

⁵¹ Yûsuf 12/44.

⁵² Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 6/3357.

⁵³ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/553.

⁵⁴ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9003.

⁵⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9381.

⁵⁶ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 19/11875.

⁵⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/63.

çok Kur'ân'ın anlam yelpazesini ortaya çıkarmak üzerinedir. Başka bir ifadeyle onun daha çok Kur'ân'ın beyânî yönünü somutlaştırmayı önemseydiği ve Kur'ân kelimelerinin içerdiği zengin anlamlarını, farklı kullanımlarını ön plana çıkarmayı amaç edindiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple de tefsirinin birçok yerinde Kur'ân'ın ifade biçimlerinin özgünlüğüne vurgu yapmaktadır.⁵⁸ Ona göre Kur'ân'ın ifade biçimleri; inceliği, derinliği ve kapsamlılığı çok güzel ifade etmektedir. Zira Kur'ân'da her bir kelimenin konulduğu yer itibariyle, Allah Teâlâ'nın istediği anlamı ifade etmektedir.⁵⁹ Bu sebeple de o, bir kelimeyi açıklarken sadece lugavî anlamla sınırlı kalmamaktadır. Bilakis Kur'ân'ın kelimeye aksettirdiği kullanımı ve anlam yelpazesini daha çok incelemektedir. Örneğin *وَخَرَّ* (kapanmak) ifadesinin secde kelimesiyle beraber zikredildiği yerlerde, Kur'ân'daki kullanımlarından hareketle⁶⁰ bu kelimenin müminlerin ayrılmaz bir parçası olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁶¹ Benzer şekilde *وَقَعَ* kelimesinin de bir yer hariç Kur'ân'ın tamamında zorluk manasında kullanıldığını ifade etmektedir.⁶² Ayrıca o, kelimelerin akla, duyguya temas eden, kelimelerin arka plandaki incelik ve zarafetlerini yansıtan yönlerini de ön plana çıkarmaktadır. Tespit edildiği kadarıyla onun bu yöntemi, bir yönüyle daha çok ilk dönem çalışmalarında görülen "meâni'l-Kur'ân" tarzını yansıtmaktadır. Ayrıca o, Kur'ân ifadelerinin cümle içerisindeki kullanım tarzlarına da yoğunlaşarak âyetlerin muradını somutlaştırma gayreti içerisinde. Bu yorumları destekleyen birçok örnek zikretmek mümkündür. Örneğin Şa'râvî, "Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah nurlarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir."⁶³ âyetinin *ضوء* (aydınlık/ışık) yerine *نور* ifadesiyle zikredilmesiyle ilgili önemli tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre aydınlık nurdan daha güçlüdür. Bu sebeple de Allah Teâlâ *هُوَ الَّذِي جَعَلَ*

⁵⁸ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/847; 2/1100; 3/1447; 3/1689; 4/2205; 12/7301; 19/11830.

⁵⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 12/7301.

⁶⁰ el-İsrâ 17/107; el-İsrâ 17/109; es-Sâd 38/24.

⁶¹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî* 19/11830.

⁶² Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî* 17/10850.

⁶³ el-Bakara 2/17.

الشمس ضياءً والقمر نوراً âyetinde⁶⁴ güneş için aydınlık ay için ise nur ifadesini kullanmıştır.⁶⁵ Zira güneş aydınlığını kendinden alırken ay ise dış bir etkene ihtiyaç duymaktadır. Ay aldığı ışığı, nur şeklinde yansıtmaktadır.⁶⁶ Bu sebeple de geceleyin gök yüzünün nurla kaplı olduğunu, ışığın ise güneşin doğuşuyla meydana geldiğini ifade etmektedir. Şa'râvî, ayrıca Zemahşerî ve Râzî gibi âlimlerin de açıkça belirttiği bir tespiti yer vermektedir. Buna göre şayet Allah, ذَهَبَ اللهُ بَضْوَاهُمْ ifadesi yerine ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ şeklinde bir ifadeyi kullanmış olsaydı, bu durumda münafıkların nurlarının devam edeceği anlaşılabilirdi. Ancak nurlarının gitmesi hem ışıktan hem de nurdan mahrum kaldıklarını göstermektedir.⁶⁷ Nitekim “Onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.”⁶⁸ âyetinin de ifadesiyle Allah onların kalplerini kapkaranlık bir durumda bırakmıştır.⁶⁹

Şa'râvî, وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتُلُوا فَأَوْلَىٰ بِئِنَّهُمَا şeklinde tesniye sonra اقْتُلُوا cem' (çoğul) şeklinde ve ardından tekrar بئِنَّهُمَا ikil biçiminde devam etmesini, bazı insanların bir problem olarak algılamasını, Kur'an'ın üslûbunu kavrayamamalarına bağlamaktadır. Ona göre bu kullanım, Kur'an'ın beyanî yönünün derinliğini ve inceliğinin zirvesini yansıtmaktadır. Şöyle ki Kur'an iki gruptan bahsettiği için ifade tesniye gelmiştir. Ancak çatışma durumunda savaşta bulunan herkesin silah kuşanacağından çoğul ifadesi zikredilmiştir. Sonrasında tüm fertler arasında değil, her iki grubu temsil eden iki grup arasında

⁶⁴ Yûnus 10/5.

⁶⁵ Râgıb İsfahânî'ye göre güneşin aydınlık, ayın nur ile ifade edilmesinin nedeni, nurun aydınlığa göre daha has olması sebebiyledir. Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Şam: Dâru'l-Kalem,1412/1991), 828.

⁶⁶ Bu konuda bk. Muhammed İsmail İbrahim, *el-Kur'ân ve l'câzuhu'l-İlmî* (b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 78; Muhammed. İbrahim Hafnâvî, *Dirâsât usûliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Matba'atü'l-iş'âi'l-fenniyye, 2002), 213.

⁶⁷ Bu konuda bk. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/74; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420), 2/314; Süyûtî, *Mu'tereku'l-Akrân fi l'câzil-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 2/358.

⁶⁸ el-Bakara 2/17.

⁶⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/172.

barışın tesis edileceği gerçeğinden ötürü tekrar tesniye ifadesi zikredilmiştir.⁷⁰

Şa'râvî, فَإِن رَّجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ, "Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da"⁷¹ ve فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمَمِكَ "Seni annene kavuşturduk."⁷² âyetlerinin müteaddî, وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى "Mûsâ kavmine dönünce"⁷³ âyetinin ise lâzîmî formatta zikredilmesinin nedenini ve bunun tefsir ilmine yansımalarını ele alırken güzel değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre, Hz. Mûsâ'nın dönmesi kendi tercihi olmasından dolayı âyette mef'ûle ihtiyaç duymayan lâzîmî bir fiil kullanılmıştır. Yani dönmek isteyen bizzat Hz. Mûsâ'dır. Ancak "Seni annene kavuşturduk" ifadesinde ise Hz. Mûsâ'nın küçük olması ve bir iradesinin söz konusu olmaması sebebiyle Allah onun sorumluluğunu üstlenerek Hz. Mûsâ'yı taşıyacak, koruyacak birine döndürmüştür.⁷⁴ Hz. Peygamber için فَإِن رَّجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ ifadesinin kullanılmasını ise, Hz. Peygamber'in bir yere gidişinin (hicret gibi) ve dönüşünün kendi kararıyla olmamasına, ilâhî iradenin bir tecelliyatı olduğunun gösterilmesine bağlamaktadır.⁷⁵ Şa'râvî'nin Kur'ân'ın üslûbundan hareketle vardığı bu tespitler önemlidir. Bu bağlamda kıssayla ilgili vurgulanması gereken bir diğer nokta Hz. Mûsâ'nın annesidir. Zira Hz. Mûsâ'nın annesine döndürülmesinin bir hikmeti de bizzat "Biz onu sana geri döndüreceğiz"⁷⁶ ifadesiyle Allah Teâlâ'nın annesine verdiği vadin gerçekleşmesidir.⁷⁷

Şa'râvî, وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ, âyetinde⁷⁸ duyma yetisinin müfret diğerlerinin ise cem' olarak zikredilmesi ile ilgili Kur'ân'ın beyânî yönüne atıf yapmaktadır. Ona göre bu ifade şekli, Kur'ân'ın beyânî ve i'caz yönünü yansıtmaktadır. Şöyle ki, bir mekânda yankılanan sesi herkes işitebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında herkes için ses aynıdır. Ancak

⁷⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 13/8099.

⁷¹ et-Tevbe 9/83.

⁷² et-Tâhâ 20/40.

⁷³ el-A'râf 7/150.

⁷⁴ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 18/305.

⁷⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 9/5387.

⁷⁶ el-Kasas 28/7.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/280.

⁷⁸ el-Mülk 67/23.

aynı durum görme duyusu için geçerli değildir. Herkesin aynı yere bakması söz konusu olamayabilir. Görenden görene farklılık arz eden bir durum mevcuttur. Biri tavana diğeri pencereye bakabilir. Aynı durum kalpler için de geçerlidir. Birinin kalbi akledebilirken diğeri idrakten mahrum olabilir. Dolayısıyla da Şa'râvî'ye göre işitme duyusunun müfret olarak isimlendirilmesi Kur'ân üslûbunun anlatım tarzındaki eşsiz inceliğine ve i'caz yönüne delalet etmektedir. Şa'râvî Ashâb-ı Kehf kıssasında da bu gerçeğin varlığına temas etmektedir. Ona göre işitme duyusu bir insanın dünyaya geldiğinde ilk sahip olduğu duygudur. Aynı zamanda insanın uykudan uyanmasına etki eden en önemli histir. Bu sebeple de Ashâb-ı Kehf kıssasında "Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık."⁷⁹ ifadesiyle bu gerçeğe işaret edildiğini, Allah'ın onları uyandıracak gürültülü şeylerden, dış etkenlerin seslerinden korumak için işitme duyularını bu sürede devre dışı bıraktığını belirtmektedir.⁸⁰ Tespit edildiği kadarıyla birçok müfessir mezkûr ayeti, Allah Teâlâ'nın; görme, duyma ve akletme yetilerini kullara bahşetmesi bağlamında tefsir etmişlerdir.⁸¹ Ayrıca lugavî tefsire ağırlık veren çalışmalarda, kelimenin masdar olduğundan cem' olarak zikredilmediği veya müfret zikredilse de anlamının cem' olduğu şeklinde kimi açıklamalar yapılmıştır.⁸² Bunun yanı sıra bazı alimler لَذَّهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ âyetinin tefsirinde sem' ifadesinin müfret zikredilmesiyle ilgili zikrettikleri nedenler arasında muhatapların her birinin işitme duyusunun tek olmasıyla açıklasa da⁸³ bu konuda kapsamlı ve özgün açıklamayı Şa'râvî yapmaktadır. Zira o, zikri geçen duyuların müfret ve cem' olarak zikredilmesinin hikmetine değinmekte ve bu şekilde zikredilmesinin Kur'ân'ın beyânî yönünü yansıtan özgünlüğünün bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle kelimenin müfret

⁷⁹ el-Kehf 18/11.

⁸⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 13/8116.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/333.

⁸² Bu konuda bk. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/365; Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Îrâbü'l-Kur'ân*, thk. Abdulmünim Halil İbrahim (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye,1421), 4/310.

⁸³ Bu konuda bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/360; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/295.

zikredilmesinin insanın yaratılışıyla doğrudan irtibatlı olduğunu güzel ve derinlikli bir şekilde yansıtmaktadır. Öte yandan Şa'râvî, "*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.*"⁸⁴ âyetinde göz ve kalbin müfred zikredilmesine de değinmektedir. Ona göre bunların müfred zikredilmesinin sebebi âyetin sorumluluk minvalinde zikredilmesi sebebiyledir. Sorumluluk zâtî bir görev olduğundan dolayı âyetteki ifadeler çoğul zikredilmemiştir.⁸⁵

Şa'râvî, "*Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır.*"⁸⁶; "*Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır.*"⁸⁷ Hz. Peygamber'in bu âyetleri açıkladığını ve tefsiri bağlamında "*Orada gözün görmediği, kulakların işitmediği, insan kalbinin hissetmediği şeyler vardır.*"⁸⁸ ifadelerini sarfettiğini belirtmektedir.⁸⁹ Şa'râvî, bu hadisten hareketle değerlendirmelerde bulunmaktadır. O, bir kelimenin anlamının akılda karşılığı olması için öncelikle mevcut olması gerektiğini, sonrasında da lafzın, zihnin kavrayabileceği ve bilinir hale gelen şeyleri açıklığa kavuşturduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda bilinmeyen bir şeyi, dilin açıklamasının mümkün olmadığını söylemektedir. Bu sebeple de dünya hayatında cennet ehlinin yaşayacağı nimetleri tabir eden, açıklayan lafızların anlamının olmadığını, zira gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insan kalbinin algılamadığı bir durumun mevcut olduğunu, bu yönüyle de Kur'ân'da cennet ile ilgili tüm bilgilerin insanlara manayı yakınlaştırdığını ancak nimetlerin gerçekliğini ve hakikatini yansıtmadığını iddia etmektedir.⁹⁰ Şa'râvî'nin bu tespitleri son derece yerindedir. Esasen el-Merrâküşî'nin de (öl. 721/1321) belirttiği üzere bu nimetlerin idrak edilmesi, âhirette ve cennette gerçekleşecektir. Ancak zikri geçen bu tarz şeyleri dünyada hakikatine ulaşamadığımız için

---

⁸⁴ el-İsrâ 17/36.

⁸⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 19/11809.

⁸⁶ ez-Zuhruf 43/71.

⁸⁷ el-Furkân 25/16.

⁸⁸ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 12/7506.

⁸⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 12/7506.

⁹⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/88; 1/168; 13/7892.

idrak etmeye güç yetiremiyoruz.⁹¹ Bu durumda Şa'râvî'nin ifade ettiği üzere cennet nimetlerinin gerçekte ne olduğu ancak cennette öğrenilecektir. O, "İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir..."⁹²; "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."⁹³ âyetlerini de bu bağlamda irdelemektedir. Ona göre bu âyetler, sadece zihinlere cennetteki durumu yakınlaştıran birer örnektir. Yoksa zihnin, cennetin kendisini kavraması mümkün değildir. Zira cennetteki durumu yansıtmaya dilin imkânı yoktur.⁹⁴

Şa'râvî kelimelerin kök anlamlarından ve başka ifadelerle benzerliklerinden hareketle Kur'ân'ın özgün üslûbuna atıfta bulunduğu birçok örnekte mevcuttur. Örneğin o, *لَمْ تُؤْبَهُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ* "Şüphesiz Allah tarafından verilecek sevap daha hayırlı olacaktır."⁹⁵ mesûbe/ecir ifadesinin elbise anlamındaki ثوب kelimesinden alındığını belirtmektedir. Eskiden insanların koyun yününden elbise yaptıklarını, yünlerini bu işten anlayanlara elbise yapmaları için verdiklerini belirtmektedir. Böylelikle koyun yününü veren kişi, elbise almış oluyordu. Aynı durumun mesûbe ifadesi için de geçerli olduğunu belirtmektedir. Zira hayrın iyilik olarak döndüğünü, hayırlı amelin sevabının da büyük faydalar olarak kişiye yansıdığını belirtmektedir.⁹⁶ Ayrıca sevb/elbise kelimesinden sevap kelimesinin oluştuğunu, elbisenin avret mahallini, sevabın ise manevî ve nefsî hastalıkları örttüğünü belirtmektedir. "Ey Âdem oğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha

---

⁹¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Osmân el-Merrâküşi el-Ezdî el-Adedî, *Unvânü'd-delîl min mersûmi hâttî't-tenzîl*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Magrib el-İslamî 1990), 33.

⁹² Muhammed 47/15.

⁹³ es-Secde 32/17.

⁹⁴ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/89.

⁹⁵ el-Bakara 2/103.

⁹⁶ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/498.

hayırlıdır."⁹⁷ âyetini de bu bağlamda değerlendiren Şa'râvî'ye göre takva elbisesi, dünyalık elbiselerden daha hayırlıdır.⁹⁸

İslam âlimleri, *وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتِبًا* "Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir."⁹⁹ (mukâtân) ifadesinin tefsiriyle ilgili 'her şeye gücü yeten, koruyucu, gözetleyici, şahit, her şeyin sorumluluğunu üstlenen' gibi anlamlar zikretmişlerdir.¹⁰⁰ Şa'râvî de bu kelimenin tefsiriyle ilgili birçok görüş dile getirildiğini belirtmektedir. Bazılarının bu kelimeye 'şahit, gözeten, koruyan, denetleyen, yeterli, âlicenap, yiyecek temin eden' gibi anlamlar yüklediğini söylemektedir. O bu konuda dile getirilen görüşler içerisinde bir ihtilafın olduğunu söylemenin mümkün olmadığını, zira bir lafzın gerekliliklerinden biriyle tefsir edilmesiyle (ki bu gereklilikler birden çok olabilir ve hepsi de doğru olabilir), bir lafzın aslının dikkate alınarak tefsir edilmesi arasında fark olduğunu belirtmektedir. Ona göre kapsayıcı anlam, bir kelimenin kökünün ifade ettiği anlamdır. Şa'râvî, *مُقْتَبِت* (mukât) kelimesinin aslının *قَاتَه* olduğunu ve bunun da "Birine azık vermek"¹⁰¹ anlamına geldiğini belirtmektedir. Ona göre birine yiyecek vermenin nedeni, ihtiyaç sahibi olanın hayatını korumak içindir. Bu durumda Allah kullarına rızık vererek onları muhafaza etmektedir. Yani kullarını muhafaza eden Allah bu yönüyle hafız konumundadır. Bunun yanı sıra Allah kullarının sürekli ihtiyaçlarını gidererek, erkalarını vererek onların canlı kalmasını sağlamaktadır. Böylelikle onları her an gözetim altında tutarak aynı zamanda hasîb olmaktadır. Kullarının amellerini takip etmesiyle de rakîb konumundadır. Şa'râvî, tüm bu anlamlar arasında geçişkenliğin olduğunu ve her bir kelimenin anlamının, diğer kelimelerin mânalarını da taşıdığını söylemektedir. Bu sebeple de alimler arasında dile getirilen mezkûr görüşlerden dolayı¹⁰² bir ihtilafın

⁹⁷ el-A'râf 7/26.

⁹⁸ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/498.

⁹⁹ en-Nisâ 4/85.

¹⁰⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Meâni'l-Kurân*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî- M. Ali en-Neccâr (Mısır: Dârü'l-Mısriyye, ts.), 1/280; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/586; Ebû İshâk İbrâhîm ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kurân ve irâbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2/85.

¹⁰¹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 4/2493-2494.

¹⁰² Bu konuda bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kurân ve irâbüh*, 2/159.

olduğunu söylemenin mümkün olmadığını, zira her birinin kelimenin ifade ettiği bir anlama yoğunlaştıklarını belirtmektedir. Şa'râvî'ye göre alimlerin her biri mukît ifadesine değişik zaviyelerden baktıkları için farklı tabirlerle kelimeyi yorumlamışlardır. Bu yönüyle de alimler, âyetteki kelimeyi doğru şekilde tefsir etmişlerdir. Kût kelimesinin yorumlanmasında hıfz, kudret, müşahede, hesap anlamlarını ön plana çıkaran her bir alimin, kût kelimesinin lâzım anlamlarından birine odaklandıklarının altını çizmektedir.¹⁰³

Benzer şekilde Şa'râvî, *“Bu kadınlarla evlenme isteğinizi üstü kapalı bildirirkenizde saklamanızda bir sakınca yoktur.”*¹⁰⁴ âyetindeki خطبة (hıtbe) ifadesinin anlam tespitini yaparken kelimenin kök anlamına odaklanmaktadır. O, خطبة kelimesinin, bâ, hâ ve tâ harflerinden oluştuğunu ve bu harflerin birkaç anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Bunlardan biri, خطبة ifadesidir ki, bu kelime 'önemli bir olay' anlamını taşımaktadır. Hatip kelimesini de bu anlamda irdelemektedir. Ona göre hatip sadece önemli bir olay olduğunda hutbe okumaktadır. Kelimenin bir diğer anlamı, 'büyük ve sarsıcı bir olay, iş' anlamına gelen خطب kelimesidir. Ona göre bu ifadelerin hepsi; zikri geçen kelimenin 'büyük ve önemli bir olay ve iş' anlamını taşıdığına delâlet etmektedir. O, الخطبة (nişan) kelimesinin de önemli bir olay anlamını taşıdığını, zira iki insanın hayatında ayrılma ve birleşmenin önemli bir anlam ifade ettiğini söylemektedir.¹⁰⁵ Görüldüğü üzere o, bir kelimenin kök anlamını odak noktası kılmakla beraber kelimenin ifade ettiği yakın ve uzak diğer anlam örgüsünü de ön plana çıkarmaya çalışmıştır.

1.3. Mecâzî İfadelere Özgün Yaklaşımı

Şa'râvî, Kur'ân'daki mecâzî bazı ifadelerin tefsirinden kastedilen anlamı somutlaştırma noktasında derinlemesine tahlillerde bulunmaktadır. Örneğin o, *فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِيَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ* âyetinde¹⁰⁶ Allah'ın açlık ve korkuyu tattırmasından kastın ne olduğunu güzel bir şekilde somutlaştırmaya çalışmıştır. Ona göre tat almak sadece dille mümkündür. Elbise ise tüm bedeni örtmektedir. Allah bu âyetle azabı

¹⁰³ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 4/2493-2494.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/235.

¹⁰⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/1013.

¹⁰⁶ en-Nahl 16/112.

tatmanın sadece ağızla olmadığını, tüm bedenın bundan etkilendiğini belirtmek istemiştir. Ağız, sadece bedenın devamlılığı için yiyeceği tatmaktadır. Ancak hayatın devamlılığını sağlayan gıda bedene ulaşmadığında tüm beden de açlığı tatmaktadır. Ayrıca o, 'tattırdı' fiilinin kullanılmasını derinlikli bir incelekle irdelemektedir. Buna göre tat duyusu, insanın sahip olduğu en etkili duydur. Bir insan göremeyebilir, duymayabilir ve bedeninin bazı uzuvlarını kullanamayabilir. Ancak kişi tüm bunlara rağmen tadabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu kelimenin bilinçli seçildiğini söylemektedir. Ayrıca ona göre tat duyusunun elbiseyle beraber zikredilmesi, insanın sahip olduğu tüm bedeninin ve tüm duyu organlarının bu acıdan etkileneceğini göstermek içindir.¹⁰⁷ Şa'râvî'nin bu tespitleri sadece kelimenin ifade ettiği anlam yelpazesine odaklanmadığını, bilakis Allah'ın vurgulamak istediği anlamı ön plana çıkarmanın gayesi içerisinde olduğunu ve bunu yaparken de kelimenin insan zihnindeki yansımalarına ve duygusal yönlerine de odaklandığını göstermektedir.

Şa'râvî, kafirlerin cehennemdeki durumunu açıklayan فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمَهَاد "Ona cehennem yeter! Orası ne kötü bir yataktır!"¹⁰⁸ âyetinin tefsirinde الْمَهَاد kelimesini çok özgün bir şekilde yorumlamaktadır. Bu kelimenin rahat yatak, dinlenme yeri anlamına geldiğini, bu rahatlık sebebiyle bebeklerin uyudukları yerlere de مهد الطفل (bebek beşiği) denildiğini belirtmektedir. Ancak Şa'râvî bu kelimenin neden seçildiğiyle ilgili bazı sorgulamalarda bulunmaktadır. Zira ona göre rahatlığı yansıtan bir kelimenin, azapla nasıl yan yana gelebileceği meselesi sorulması gereken bir sorudur. O bu kelimenin kullanılmış olmasıyla ilgili güzel tespitlerde bulunmaktadır. Nasıl ki çocuk yatağından ayrılma kuvvetine sahip değildir, aynı şekilde cehenneme giren kişi de bulunduğu yerden ayrılmasını sağlayan bir iradeye sahip olmayacaktır. Çünkü hakimiyetini ve iradesini kaybetmiştir. İşte vasıfları bu şekilde olan bir dinlenme yerinin, en kötü yer olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 3/1912; 4/2448. Ayrıca bu konuda bk. Taberî, *Câmi u'l-beyân an tevîli âyi'l-Kurân*, 17/311; Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kurân*, 735.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/206.

¹⁰⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/873; 2/1297; 7/4137.

Şa'râvî, شری ifadesinin Kur'ân'daki anlamlarının tespitini yaparken sadece lugavî anlamlarla sınırlı kalmadığı, kelimenin duyguya hitap eden yönünü de ortaya çıkarmaya çalıştığı görülmektedir. Ona göre bu kelime Kur'ân'da iki anlama gelmektedir. Bir şeyi satma bu anlamlardan biridir. Şa'râvî, وَشَرُّهُ بِمَنْ بَخْسٍ بِمَنْ بَخْسٍ 110 âyetindeki شری ifadesine, “Onu değersiz bir paraya sattılar.” anlamını yüklemektedir. Şa'râvî, bu kelimenin aynı zamanda satın alma manasına da geldiğini belirtmektedir.¹¹¹ Şa'râvî bu kelimenin zikredildiği yerlerde iki anlamdan hangisinin kastedildiğinin tespitinin ya siyakla yahut başka bir karineyle mümkün olabileceğini belirtmektedir. Örneğin o, Hz. Yûsuf kıssasında bu kelimenin satma anlamında kullandığının, âyetin siyakından anlaşıldığını iddia etmektedir.¹¹² Benzer şekilde Şa'râvî, وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ 113 âyetine¹¹³ nefsinin satan kişi anlamını yüklemektedir. Nefsinin satan kişinin, Allah'ın rızası olan şehadete ulaşmak için kendinden vazgeçtiğini ve sanki nefsinin satarak bunun karşılığında Allah'ın rızası olan cennete kavuştuğunu belirtmektedir. Tevbe Sûresi'nin “Allah, müminlerin canlarını... satın almıştır.”¹¹⁴ âyetinde bu manada olduğunu belirtmektedir. Ona göre nefislerine karşılık Allah, kullarına cenneti vadetmektedir. Şa'râvî bazen bu kelimenin her iki anlama da delalet edebileceğini belirtmektedir. Örneğin وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ 115 âyetinin nüzûl sebebini de dikkate alarak mezkûr ifadenin hem ‘bir şeyi satma’ hem de ‘satın alma’ anlamlarında kullanılabilirliğini savunmaktadır. Âyetin Suheyb b. Sinân (öl. 38/659) hakkında nâzil olduğunu, bu kişinin hicret esnasında canına karşılık tüm mal ve mülkünü Mekke'li müşriklere bıraktığını ve bu durumdan haberdar olan Hz. Peygamber'in ریح البيع أبا يحيى “Ne güzel bir ticaret ey Ebû Yahyâ.”¹¹⁵ dediğini zikretmektedir.¹¹⁶ Şa'râvî âyetin bu kıssa bağlamında

¹¹⁰ Yûsuf 12/20.

¹¹¹ Bu konuda bk. Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Evsat el-Ahfeş, *Meâni'l-Kurân*, thk. Hadi Mahmud Kırâe (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990), 1/178.

¹¹² Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/874.

¹¹³ el-Bakara 2/207.

¹¹⁴ et-Tevbe 9/111.

¹¹⁵ İbn Ebî Hâtim Râzî, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (Arabistan: Mektebetü Nizâr, 1419), 2/369.

¹¹⁶ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/874-876.

okunduğunda Süheyb'in malî karşılığında nefsinin satın aldığı anlaşıldığı, bu durumda da âyetteki ifadenin satın alma anlamına da geldiğini ve bu kıssada bu anlamı çıkarmanın mümkün olduğunu söylemektedir. Bu âyetin başka sahâbe kıssalarına yorumlandığında ise kelimenin satma anlamında da kullanılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir. Hubeyb b. Adî (öl. 4/625) olayını bu bağlamda zikretmektedir.¹¹⁷ O bu durumun, Kur'ân üslûbunun bir yansıması olduğunu, zira Kur'ân'ın bir kelimeyi kimi zaman delâlet ettiği iki anlamda da kullandığını söylemektedir.¹¹⁸ Şa'râvî'ye göre Kur'ân, insanlardan kelimeleri anlamada öncelikle akıllarıyla kavramalarını istemektedir. Sonrasında ise bağlamdan hareketle kavradıkları anlamlarla âyetleri yorumlamalarını talep etmektedir.¹¹⁹ Dolayısıyla Şa'râvî Kur'ân dilinin akla hitap eden yönünün ihmal edilemeyeceğine işaret etmektedir.

Müfessirler, *وَأَمْسَمْتُ بِرُسُلِي وَعَزَّزْتُوَهُمْ* "Peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz..."¹²⁰ ayetteki *وَأَمْسَمْتُ بِرُسُلِي وَعَزَّزْتُوَهُمْ* ifadesini, 'desteklemek, yardım etmek, düşmandan korumak, tazim etmek, itaat etmek' gibi anlamlarda tefsir etmişlerdir.¹²¹ Şa'râvî mezkur ifadenin mâni olmak anlamına geldiğini âyette, Hz. Peygamber'e bir kötülük için yavaşan insanlara mâni olunmasının istendiğini belirtmektedir. Şa'râvî bazı alimlerin âyeti 'engellersiniz' yahut 'desteklerseniz' veya 'tazim ederseniz' şeklinde tefsir etmelerinde sorun olmadığını tüm anlamların, bir yerde birleştiğini söylemektedir.¹²² Zira *عز* fiilinin mâni olma anlamına geldiğini, bu durumda ifadenin; Hz. Peygamber'e zarar vermemesi için düşmanın engellenmesi yahut düşmanların ona ulaşmaması için Hz. Peygamber'in önüne geçme manasına gelebileceğini her iki anlamın da doğru olduğunu belirtmektedir. Diğer iki anlamın da doğru olduğunu zira bir insana

¹¹⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/874-876.

¹¹⁸ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/874.

¹¹⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/874.

¹²⁰ el-Mâide 5/12.

¹²¹ Bu konuda bk. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/156; Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 10/120; İbn Atıyye Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-âzîz*, nşr. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 2/168.

¹²² Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 5/3001.

duyulan yüceltme ve hürmetin onu korumaya yönelttiğini söylemektedir.¹²³ Böylelikle Şa'râvî, kelimenin aslî anlamlarının yanı sıra lâzımî manalarını da gözeten bir tefsir yaklaşımını benimsemiştir. Bazı müfessirler de kelimenin her ne kadar mâni olma anlamını ifade etse de bunun aynı zamanda tazim etme anlamını da içerdiğini belirtmektedir. Nitekim İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayete göre o, ayeti وقمّوهم (tazim ederseniz) şeklinde tefsir etmiştir.¹²⁴

Şa'râvî, birçok yerde Kur'ân ifadelerinin, insan üzerindeki yansımalarına da odaklanmaktadır. *أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ* zilzâl âyetindeki¹²⁵ zilzâl ifadesinin tefsirinde bu durum belirgindir. زلزلة kelimesi mastar olup, زلزل fiilinden müştaktır. O, bu kelimenin, okunuşu esnasındaki sesin, kelimenin tüm canlılığını yansıttığını belirtmektedir. Zel ifadesinin bir yerden düşme anlamını taşıdığını belirten Şa'râvî, bunun bir şeyin tekrarlanması da ifade ettiğini belirtmektedir.¹²⁶ Ancak bu tekrarlanmanın öncekinden farklı olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla zilzâlin meydana gelmesi esnasında ikinci sarsıntının, birincisinden yön olarak farklı gerçekleştiğini söylemektedir. Sanki cisim, bir defasında sağ tarafa diğerinde ise sol tarafa düşüyormuş gibi bir durumun ortaya çıktığını belirtmektedir. O bu durumu bir kişinin arabada ani hareketlerden dolayı sürekli farklı yönlere savrulmasına benzetmektedir. Ona göre zilzâl kelimesi, sarsıntı esnasında insanın sürekli farklı yöne düşmesini ifade etmektedir. Bu durumda bu ifadenin âyetteki ve insan üzerindeki yansımaları nelerdir? Şa'râvî'ye göre iman edenler, farklı şekillerde ve açılardan sürekli tekrarlanan büyük facialarla baş başa kalmaktadırlar. Bu bazen imanla, bazen çeşitli imtihan ve olaylar şeklinde tekrarlanmaktadır. Öyle ki bu musibetlerin tekrarlanması, peygamber ve etrafındakilerin "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" demelerine sebebiyet

¹²³ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 5/3001.

¹²⁴ Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basîf* (Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430), 7/298-299; Râgıb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 564.

¹²⁵ el-Bakara 2/214.

¹²⁶ Abdullah b. Mes'ûd'un زلزلوا ثم زلزلوا kıraati bu anlamı destekler niteliktedir. Bu konuda bk. Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/133.

vermiştir. Şa'râvî âyetin devamındaki “Bilesiniz ki Allah’ın yardımı yakındır.” ifadesini de özgün bir şekilde yorumlamaktadır. Ona göre bu sarsıntı ve musibetler öyle bir hale gelmiştir ki Hz. Peygamber’in yanında olanların her birinin fikirlerinin karışmasına yol açmıştır. Öyle ki “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?” diye sormuşlardır. Bunun üzerine “Allah’ın yardımı yakındır.” şeklinde Hz. Peygamber’in cevabıyla karşılaşmışlardır. O zaferi soranların sahâbîler olduğunu; zaferi müjdeleyenin de Hz. Peygamber olduğunu ifade etmektedir. Bunu da metnin siyakının gerektirdiğini belirtmektedir.¹²⁷

Şa'râvî'nin bu yorumlama yönteminin son derece faydalı olduğu bir gerçektir. Zira onun kelimelerin anlam dünyasını yansıtıcı bu değerlendirmeleri ve kelimeleri somut örnekler üzerinden anlaşılır kılmaya çabalaması âyetlerin muradını daha anlaşılır kılmaktadır. Başka bir ifadeyle o, metnin kendisini anlaşılır ve somut hale getirerek akılda mananın kalıcı ve etkili bir şekilde yerleşmesine imkân sağlamaktadır.

1.4. Kıssaların Beyânî Yönünü Ön Plana Çıkarması

Şa'râvî Kur’ân kıssalarına sıklıkla temas eden biridir. O Kur’ân kıssalarını parçacı bir yaklaşımla değerlendirmez. Bilakis kıssaları Kur’ân bütünlüğünü yansıtıcı hakikatler olarak görmektedir. Ona göre kıssalar tarihin hallerinden bir parçadır. Tarihin kendisi değildir. Tarihte yaşanmış her olay anlatılmaz. Etkileyici olan olaylar kısca olarak anlatılır. Ancak kıssalar içerisinde çok önemli bir şöret yakalamış ve tüm kıssaları gölgede bırakmışsa ona ‘siret’ denilir. Bu sebeple de ona göre Hz. Peygamber’in kıssası siret olarak isimlendirilmiştir. Kıssa seçkin bir olaysa siret en seçkinidir. Bu sebeple de Hz. Peygamber’in hayatına kısca değil, siret denilmiştir. Zira onun hayatı Allah’ın menheci üzerineydi, Kur’ân ona nâzil olmuştur.¹²⁸

Ona göre tarihte şahit olunan bu kıssalar, işiteni etkileyen, onunla ibret ve öğüt alınan açık olaylardır.¹²⁹ Kıssalarda kimi zaman olay merkezdedir. Şahıslar da olay etrafında şekillenir. Kimi zaman da şahsiyet merkezdedir. Olaylar o şahıs etrafında biçimlenir. Bu sebeple de

¹²⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/915-916.

¹²⁸ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9377; 1/235.

¹²⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9377; 1/235.

kıssalarda olay örgüsü, kıssayı anlatan kişiyle şekillenmektedir. Anlatan kişi ya olayı yahut kişiyi merkeze alabilmektedir. Zira istenilen iki şekilden biri seçilebilmektedir.¹³⁰ Şa'râvî'ye göre Kur'ân kıssaları, şahısların bir olay etrafında konularak anlatıldığı beşer mahsulü uydurulmuş kıssalardan farklıdır.¹³¹ Bu sebeple de Allah'ın "İşte bunlar gerçek haberlerdir."; "Biz bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz."¹³² ifadeleriyle Kur'ân kıssalarının gerçek olduğunu ve hepsinin de gerçek anlamda yaşanmış olaylar olduğunu belirtmektedir.¹³³

Şa'râvî Kur'ân kıssalarını gerçekte yaşanmış hakikat mahsulü olaylar olarak yorumlamış olsa da onları tarihin bir dönemine hapsedmekten kaçınmaktadır. Onun nazarında kıssalar sürekli güncelliğini korumaktadır. Yani anlatılan hikayeler kıyamete kadar her mekân ve zamanda sürekli tekrarlanacak mahiyettedir. Ona göre Firavun yeryüzünde kendisine ibadet edilmesini ve tağutlaşıp nefsini ilâh kılan her kişidir. Kârûn, Allah'ın kendisine nimet verdiği halde nimeti kendi nefsinden bilip kibirlenip isyan eden her kişidir. Yûsuf kıssası, kardeşlerine kin besleyip, tuzak kuran herkesin kıssasıdır. Zülkarneyn, Allah'ın kendisine mülk verdiği, yeryüzüne hâkim olmuş, Allah'ın menhecisiyle ve rızasıyla hükmeden her hakimdir. Salih kıssası, Allah'tan mucize isteyip, istekleri gerçekleştiğinde küfreden her kesimi kapsamaktadır. Ashâb-ı Kehf kıssası, küfür tuğyanından kaçan her genç grubunun kıssasıdır. Şuayb kıssası tartıda hile yapan herkesi kapsamaktadır. Böylelikle o, anlatılan kıssaların ibret penceresinden okunması gerektiğine işaret etmekte ve o olayların tarihin bir döneminde yaşanıp unutulmuş hadiseler olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre kıssaları bu şekilde okumamızın gerekmesinin nedeni Allah'ın anlattığı olayları müşahhas kılmamasıdır.¹³⁴ Zira Kur'ân, kıssalar üzerinden tarih bilgisini vermenin derdinde değildir. Aynı şekilde Kur'ân, olayların hangi dönem ve zamanda meydana geldiğini,

¹³⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9377; 1/235.

¹³¹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9377.

¹³² Yûsuf 12/3.

¹³³ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9378.

¹³⁴ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/237.

kimin eliyle gerçekleştiğini ve hadiselerin önemli isimlerini aktarmayı önemsememektedir.¹³⁵ Mesela Firavun'un, Kârûn'un kim olduğunu ayrıca Ashâb-ı Kehf kıssasında zikri geçen şahısların, Zülkarneyn'in ve bahçe sahiplerinin¹³⁶ kimler olduğuna dair Kur'ân bir ayrıntı zikretmemiştir. Sadece Îsâ ve Meryem kıssasında bazı ayrıntılar mevcuttur. Kur'ân "*Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir.*"¹³⁷ şeklinde isim telaffuz ederek bu kıssanın tekrarlanmayacağını ve kimsenin böyle bir mucize iddiasında bulunamayacağını göstermek istemiştir.¹³⁸ Görüldüğü üzere Şa'râvî, Kur'ân kıssalarına ibret nazarıyla bakılmasının sağlanması için isimlerin somutlaştırılmadığını ve olayların tarihinin ve zamanının belirtilmediğine vurgu yapmaktadır. Şa'râvî, kıssanın faillerinin, zaman ve mekanının bilinmesini de gerekli görmemektedir. Ona göre bu ayrıntıları öğrenmek isteyenler, Kur'ân kıssalarını belli bir zamana, olay örgüsüne ve belli şahıslar üzerinde okumak istemelerinden dolayıdır. Bu bakış açısının yanlış olduğunu belirtmektedir. Zira ayrıntıların ibret ve öğüt almaya bir katkısı olsaydı, Allah'ın bunları zikredeceğini belirten Şa'râvî'ye göre ayrıntılara boğulmak, kıssaların delâletini zayıflatmak istemekten başka bir şey değildir. Şayet Kur'ân kıssalarında zaman ve mekân tahdit edilseydi, insanlar kendi zaman ve mekânı içerisinde gerçekleşen Kur'ân kıssalarını, kıssaların gerçekleştiği dönem ve zamanla sınırlı tutup genelleştirmekten sakınırlardı.¹³⁹ Ancak Allah Teâlâ zikrettiği kıssalarda zaman, mekân ve şahıslarla olayları somutlaştırmayarak kıssalara tüm zamanlara şamil olacak bir canlılık katmıştır. Örneğin Ashâb-ı Kehf olayına bakıldığında mekâna, zamana, şahıslara ve köpeğin ayrıntılarına yer verilmemiştir. Zira asıl amaç verilen mesajlardır. Olayın tarihî boyutunun bilinmesi değildir. Benzer şekilde Hz. Nûh, Hz. Lût peygamberlerinin eşlerinin kim olduğu zikredilmeyerek bu isimler müphem bırakılmıştır. Alınması gereken ibret, peygamber eşi dahi olsa dinde zorlamanın olamayacağı ve akidenin istekle kaim olduğu gerçeğidir. Benzer şekilde firavunun eşinin ismi de zikredilmemiştir.

¹³⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/116; 2/1031.

¹³⁶ el-Kalem 68/17.

¹³⁷ Âl-i İmrân 3/45.

¹³⁸ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/116; 1/237.

¹³⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/1031.

İlâhlık iddiasında bulunan bir kişi eşini ikna edememiştir. Ancak Meryem isminin zikredilmesi yaşanan mucizenin tekrarlanamayacağı gerçeğinden ötürüdür.¹⁴⁰ Şa'râvî'nin bu değerlendirmelerinden de anlaşılacağı üzere o, Kur'ân kıssalarını hakikat olarak görmektedir. Bazılarının iddia ettiği gibi kıssaları hayal ürünü olarak değerlendirmemektedir. Ancak bununla beraber o, tarihte yaşanmış bu kıssaların, benzer sahnelerinin sürekli tekrarlanacağı gerçeğinin de unutulmaması gerektiğini de göstermiş olmaktadır.

Kur'ân kıssalarına bakıldığında bazen bir konunun çeşitli şekillerde tekrarlandığı görülebilmektedir. Ancak bu tekrarlar, tarihçilerin bir olayı çeşitli şekillerde tekrarlaması gibi değildir. Zira Kur'ân'daki tekrarlar birbiriyle çelişmemekte ve birçok açıdan birbirini tamamlamaktadır.¹⁴¹ Bu başlı başına Kur'ân'ın zengin üslûbunun yansımalarından biridir. Bu sebeple de İslam alimleri Kur'ân'da tekrarlar mevzusuna dair geçmişten günümüze değin değerlendirmelerde bulunmuşlardır.¹⁴² Şa'râvî'ye bakıldığında onun Kur'ân kıssalarında tekrarların olmadığını sıklıkla vurguladığı görülmektedir. Zira Şa'râvî Kur'ân'ın tekrarlarını Kur'ân'ın özgün beyânı bağlamında değerlendirmektedir. O, Kur'ân'daki tekrarların bir hikmete binaen olduğunu belirtmektedir.¹⁴³ Ona göre şayet Kur'ân'da bir lafız tekrarlanmışsa her defasında önceki kullanım ve anlamdan farklı bir manada kullanılmıştır. Zira burada konuşan kişi Allah Teâlâ'dır. Allah lafızları doğru mekânda doğru anlamıyla kullanmaktadır.¹⁴⁴ Besmeledeki rahmân ve rahîm ifadelerini bu bağlamda değerlendirmektedir. Ona göre rahmân ve rahîm ifadeleri, günah işleyip Allah'a sığınmak isteyenler için kullanılan bir ifade iken; Fatihâ Suresi'ndeki rahmân ve rahîm ifadeleri ise âlemlerin Rabbi ile bitişik gelmiş ve Allah'ın kullarına rubûbiyyetindeki rahmetinin bir yansıması olarak bahşettiği nimetlere atıf yapılmıştır. Böylelikle Allah'ın tüm

---

¹⁴⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 2/1033.

¹⁴¹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî Bâkîllânî, *Î'câzû'l-Kur'ân*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1997), 70.

¹⁴² Muhammed Ebû Zehre, *el-Mu'vîzetü'l-kübrâ* (b.y.: Dârü'l-Fikr el-Arabî, ts.), 139-150.

¹⁴³ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 11/6550.

¹⁴⁴ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/52.

kullarının tövbelerini kabul edeceği, gösterilmek istenmiştir. Bu yönüyle her iki kullanım birbirinden farklıdır.¹⁴⁵

Şa'râvî Kur'ân kıssalarında görülen zâhirî anlamdaki tekrarların bir hedef ve gaye çerçevesinde şekillendiğini söylemektedir. Kur'ân'ın böylelikle ele aldığı bir olayın, farklı görüntülerini sunduğunu belirtmektedir. Kıssanın tüm sahneleri toplandığında resmin tamamına ulaşıldığını söylemektedir.¹⁴⁶ Tekrarların aynı kıssanın tekrarlanması şeklinde algılanmaması gerektiğini, bunların belli hikmetlere binaen yapıldığını ifade etmektedir.¹⁴⁷ Örneğin Hz. Zekeriyâ'nın "*Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığı, üstelik karım da kısır olduğu halde benim nasıl oğlum olabilir?*"¹⁴⁸ bu sözlerinin çocuk sahibi olmaya güç yetiremeyen kişinin sözleri olduğunu ifade etmektedir. "*Rabbim!*" demişti, "*Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı.*"¹⁴⁹ bu ifadenin ise Hz. Zekeriyâ'nın yaşının ilerlemesinden kastının ne olduğunu ortaya koyduğunu söylemektedir. İnsan cisminin beslenmesinde ve güçlü kalmasında vücudundaki yağların, ardından ise etin son olarak da kemiklerin devreye girdiğini bu sebeple de Hz. Zekeriyâ'nın gücünün kalmadığını, bu şekilde ifade etmeye çalıştığını belirtmektedir. Dolayısıyla da bir tekrardan bahsetmek mümkün değildir.¹⁵⁰

Şa'râvî'ye göre tekrarların hikmetlerinden bir diğeri, Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu eziyetlere ve çetin olaylara karşı teskin edilmesidir. O, parça parça nâzil olan kıssalarla teskin edilmiştir.¹⁵¹ Bu bağlamda o, birbirine benzeyen yahut tekrar varmış izlenimini veren âyetleri açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre sûrelerde serpiştirilen kıssaların sahnelerinin çeşitliliği, değişik olaylar bağlamında olması hasebiyledir. Tüm sahneler toplandığında kıssanın tamamı oluşmaktadır. Zira her sahnenin bir münasebeti ve bağlamı söz konusudur.¹⁵² Örneğin

¹⁴⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/52-55.

¹⁴⁶ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9378.

¹⁴⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9421.

¹⁴⁸ Âl-i İmrân 3/40.

¹⁴⁹ Meryem 19/4.

¹⁵⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 5/2791.

¹⁵¹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 15/9421.

¹⁵² Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 12/7095-7098.

Mûsâ kıssasının Kur'ân'ın en büyük kıssası olduğunu ve Kur'ân'ın sürekli bunu hatırlattığını zira bu kıssanın olaylarının, tarihin en kötü insanlık hadiselerine çözüm bulmaya çalıştığını aktarmaktadır. Bu kıssanın her zikredilişinde, o topluma dair yeni ayrıntılar ortaya çıkardığını belirtmektedir. Söz gelimi *"Mûsâ'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" diye vahyettik.*"¹⁵³; *"Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarısın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin), nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin."*¹⁵⁴ âyetlerine yüzeysel bakan birinin her iki âyetin de aynı olduğunu ve tekrarın olduğunu düşünebileceğini oysaki *"Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak"* âyetinin, Allah'ın Hz. Mûsâ'nın annesini gerçekleştirecek olay için onu imanî anlamda hazırladığına işaret ettiğini belirtmektedir. Ancak olay esnasında ise kıssanın hızlı bir şekilde *"Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarısın"* ifadesiyle boyut değiştirdiğini belirtmektedir. Her iki âyetin de olayın gerçekleşme anıyla uyumlu olduğunu söylemektedir. *"Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak."* âyeti, Hz. Mûsâ'nın annesinin onu sandığa koymadan önce emzirdiğine işaret etmekte ve bir tehlike ortaya çıkması durumunda da onu nehre bırakması gerektiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra *"Endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma."* İfadesi, Hz. Mûsâ'nın annesinin çocuğu için üzülmemesi, endişelenmemesi için bir güven mahiyetini taşımaktadır. Ayrıca âyette *"Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız."* ifadesiyle Hz. Mûsâ'nın peygamber olacağı ve tekrar annesine döndürüleceğine dair iki müjde söz konusudur. İkinci âyetteki *"Onu sandığa koy"* ifadesi ise kıssa bütünlüğünü sağlamaktadır. Mûsâ'nın sandığa bırakılacağı bildirilmektedir. Ancak bu bilgi önceki âyette mevcut değildir. Ayrıca bu ikinci âyetteki, Allah'ın suya Mûsâ'yı sahile bırakmasını emrettiği bilgisi de *"Böylece ırmak onu kıyıya çıkarısın."* önceki âyette mevcut değildir. Bunların ötesinde bu ikinci âyette onu alacak kişi

---

¹⁵³ el-Kasas 28/7.

¹⁵⁴ et-Tâhâ 20/39.

olan Firavun'la Mûsâ arasında karşılıklı bir düşmanlığın olacağı bilgisi de mevcuttur. Şa'râvî'ye göre bu iki âyette tekrardan ziyade birbirini tamamlama mevcuttur. Bu kıssada tekrardan ziyade resmin tamamını kâmil bir şekilde sunma durumu mevcuttur.¹⁵⁵

1.5. Kur'ân'ın Manalarını Somutlaştırma Yöntemi Olarak Meseller

Şa'râvî'ye göre meseller, "Anlamı kavramayı yakınlaştıran, hikmet içeren, benzerliği yansıtan ifadelerdir."¹⁵⁶ Ona göre meseller Arap edebiyatının köklü kullanım örneklerindedir. Kur'ân da Arap dili üzerine nâzil olduğundan dolayı, Kur'ân meseller hususunda Araplar'ın üslûbunu, ifade biçimini, anlamı açıklama şeklini dikkate almıştır.¹⁵⁷ Ona göre Kur'ân, darbimeseller üzerinden, olayları açıklamakta, beyân etmekte ve meseleleri anlaşılır kılmaktadır.¹⁵⁸ Şa'râvî meselleri, daha önce hikmet sahibi birinin, bir olaydan dolayı söylediği özlü ifadelerin, benzer olayların vuku bulması esnasında o sözlerin tekrarlanması şeklinde ele almaktadır.¹⁵⁹ Örneğin cömert kişilere "Ey Hâtim!" denilmesi, cömertlikle meşhur olan Hâtim et-Tâî'yi (öl. 1182/578 [?]) çağrıştırmaktadır.¹⁶⁰ Şa'râvî Kur'ân'da pek çok defa zikredilen mesellerle Allah Teâlâ'nın bilmediğimiz ve şahit olmadığımız gaybî anlamları, idrak etmemiz için zihnimize yakınlaştırdığını ifade etmektedir. Zira mesellerdeki amacın hakikatin ve anlamların anlaşılmasını sağlamaktır. Bu bağlamda Allah nefislerden örnekler göstererek meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Zira insana nefisinden daha yakın bir şey yoktur.¹⁶¹ Bu sebeple de Kur'ân'da insanların yaşadıkları ve somut olarak şahit oldukları hayatlarından örnekler verilmiştir.¹⁶²

Şa'râvî mesellerin *darb* ile ifade edilmesi ile ilgili güzel değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre Allah kullarına misaller vererek, bir insanın dayaktan acı hissettiği gibi misallerin vurulmasıyla da

¹⁵⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/238.

¹⁵⁶ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/164; 11396.

¹⁵⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 11549.

¹⁵⁸ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/165; 11395.

¹⁵⁹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/165; 11548,

¹⁶⁰ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 8889.

¹⁶¹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/115.

¹⁶² Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 11547.

insanların hakikatleri hissetmesini, bilinçlenmesini irade etmektedir. Mesellerden bir şey hissetmeyen insanın durumu, gerçek anlamdaki vurmadan bir şey hissetmeyen gibidir. Ki bu özelliklerde olan bir insan, ihsasını yitirmiş yahut duyguları felç olmuştur. Şa'râvî *وَأَقْدُ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ* âyetini de¹⁶³ bu bağlamda yorumlamaktadır. Ona göre Allah Kur'ân'da öyle meseller ve delillerle gelmiştir ki, vurmanın bıraktığı etki gibi insanlar da bu delillerin ve mesellerin etkisinde kalmak zorundadır. Zira vurmak, idrak etmenin son aşamalarındandır.¹⁶⁴

Şa'râvî Allah'ın birçok darbimeseli olduğunu belirtmektedir. Örneğin imanın en yüce mertebesi olan vahdâniyyet ve Allah'ın nuru konusunda darbimesellerin zikredilmesini, fasit itikatların bilinmesi için münafık ve kafirlerle ilgili misallere yer verilmesini ve küfrün nimete, tuğyanın da hakka yapabilecekleri şeylerin neler olabileceğine dair misallerin anlatılmasını Kur'ân'ın örneklerinden birkaçı olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁵ O, *"Muhakkak ki biz bu Kur'ân'da insanlara (gerçekleri anlatmak için) her türlü misali denedik. Yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler."*¹⁶⁶ âyetinden hareketle, Allah'ın dünya ve âhirete dair birçok misalleri olmasına rağmen insanların bu misallerin hikmetinden yüz çevirdiklerini belirtmektedir. Oysaki Allah'ın misallerinin, dünya hayatında hissedilen maddî ve somut örnekler üzerinden olduğunu bu yönüyle görülmeyen gaybî konuların anlaşılmasını yakınlaştırdığını, dolayısıyla da insanların iman etmesi gerekirken küfürlerinde ileriye gittiklerini ifade etmektedir.¹⁶⁷

Şa'râvî Kur'ân'da zikredilen misâllerin tefsirinde, sıklıkla tevhid düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda o, birçok misali derinlemesine ele almaktadır. Örneğin, *"Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilâflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır."*¹⁶⁸ Şa'râvî

¹⁶³ ez-Zümer 39/27.

¹⁶⁴ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 11550.

¹⁶⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 166.

¹⁶⁶ el-İsra 17/89.

¹⁶⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/166.

¹⁶⁸ ez-Zümer 39/29.

bu âyeti, tevhidin ne denli önemli olduğunun bir göstergesi bağlamında değerlendirmektedir. Şa'râvî âyette bir efendisi olan köle ile birçok efendisi olan kölenin durumunun tevhit ve şirkin somutlaştırılması bağlamında darbimesel olarak gösterildiğine işaret etmektedir. Birçok efendisi olan kölenin, efendilerin birbirine zıt istek ve arzularıyla karşılaşırken; tek bir efendisi olanın böyle bir derdi ve tasası mevcut değildir. Birçok efendisi olanın istek ve arzularının zıtlaşması ihtimalinden dolayı köle mutsuzdur ve tüm yaptıklarının bir kıymeti yoktur. Oysa tek bir efendisi için çabalayanın amelinin bir neticesi ve mutluluğu vardır. Böylelikle Allah'ın tevhidin ne denli önemli ve güzel olduğunu bu örnek üzerinden somutlaştırdığını belirtmektedir. Dolayısıyla da gerçek huzurun "*Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın.*"¹⁶⁹ âyetinin tatbikinden geçtiğinin altını çizmektedir. Esasen tevhidin dünya ve âhîret düzeni için de tek seçenek olduğunu aksi halde birçok âyetin de¹⁷⁰ ifadesiyle yeryüzünün düzenin bozulacağını ifade etmektedir. Şayet kâinatta birçok ilâh olsaydı her birinin arzu ve istekleri diğerlerinden farklılaşacak ve böylelikle hayatın idamesi mümkün olmayacaktı. Ancak tevhid inancı hem yeryüzünün hem de kulların selametini sağlamaktadır. Zira kul birçok ilâhın arzu ve isteklerini yerine getirme zorluğunu yaşamamaktadır. Bir olan Allah'ın iradesiyle huzuru bulmaktadır. Allah'ın bu meselle tevhidi somutlaştırdığını ve hakikati ortaya çıkardığını ifade etmektedir.¹⁷¹

1.6. Kur'ân'ın Özgün Anlatım Tarzı Olarak İ'caz

Şa'râvî'nin Kur'ân'ın beyânî yönünü ön plana çıkardığı ve üzerinde sıklıkla durduğu konulardan bir diğeri de Kur'ân'ın i'câz yönüdür. Şa'râvî Kur'ân'ın anlatım biçimini ve içeriğini Kur'ân'ın i'câzının en önemli yansımalarından biri olarak görmektedir. Bu bağlamda birçok delillendirmelerde bulunmaktadır. Kur'ân'ın özgün üslûbunu bu bağlamda değerlendirmektedir. Kafirlerin, insanların Kur'ân'ı dinlemelerini engellemeye çalışmalarını¹⁷², Kur'ân'ın bir beşer sözü olmadığını kanıtı olarak sunmaktadır. Ona göre şayet Kur'ân beşer sözü

¹⁶⁹ en-Nisâ 4/36.

¹⁷⁰ Bu konuda bk. el-İsrâ 17/42; el-Mü'minûn 23/91; el-Enbiyâ 21/22.

¹⁷¹ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/167; 1355, 1700; 2208; 3032; 7991; 11396.

¹⁷² el-Fussilet, 41/26.

olsaydı, müşrikler bunu pek dikkate almazlardı. Ancak insanların etkilenmemeleri ve tevhidi benimsememeleri için okunuşunu bile engellemeye çalışmaları Kur'ân'da bir insan dahilinin olmadığına delilidir. Ona göre müşrikler Kur'ân'ın mesajlarının insanlara ulaştırılmasını engellemeye çalışmalarına rağmen kendileri de Kur'ân'ın etkileyici üslûbunun etkisinden çıkamamışlardır. Zira müşrikler Kur'ân'ın etkileyici üslûbuna o denli kapılmışlardır ki gizlice Kur'ân'ı dinliyorlardı. Şa'râvî bu durumun Kur'ân'ın i'câzının ilk yansımaları olduğunu söylemektedir. Şa'râvî'ye göre müşriklerin sûrelerin başındaki hurûf-ı mukatta'yı tartışma konusu yapmamaları ve bu konuda Hz. Peygamber ile tartışmamaları iman etmeseler dahi onların Kur'ân'dan etkilendiklerinin göstergelerindendir.¹⁷³

Şa'râvî Kur'ân'ın i'câz yönüne çok yönlü yaklaşmaktadır. Ona göre i'câz sadece Kur'ân'ın dil özellikleriyle sınırlı değildir. Kur'ân'ın taşıdığı hakikatleri, Kur'ân'ın üslûbunu, peygamberlerin kıssalarını, Kur'ân'ın Tevrat ve İncil'den tashih ettiği öğretileri, beşeriyetin bilmediği konuları i'câzın bir parçası olarak görmektedir.¹⁷⁴ Bu bağlamda çeşitli ilmî alanlarda birikimli olan her bir âlimin, Kur'ân'ın i'câzından nasiplenmesi mümkündür. Bir dilci, Kur'ân'ın belagat yönünden, tıpla uğraşan birinin Kur'ân'ın tıbbi i'câzından, bitki ve gök bilimleriyle uğraşanların da bu yöndeki Kur'ân âyetlerinin i'câz yönlerini görmeleri mümkündür.¹⁷⁵

Şa'râvî Kur'ân'ın zaman ve mekâna sığmaz yönünü Kur'ân'ın i'câzının bir yansıması olarak görmektedir. Bu bağlamda o, Kur'ân'ın kevnî âyetlerinin bilimin ilerlemesiyle daha anlaşılır olabileceği kanaatindedir. O, her dönemde insanların, kevnî âyetleri kendi çaplarında sahip oldukları bilgiler ışığında anladıklarına işaret etmektedir. Söz gelimi "Biz yeri yaydık."¹⁷⁶ âyetini, Hz. Peygamber döneminde yaşayan birinin anlamasıyla, günümüzde dünyanın yuvarlak olduğu bilgisine sahip birinin anlamasıyla aynı olmadığını; bununla beraber o dönemin insanının yere bakma üzerinden sınırlı bilgisinden hareketle yerin düz olduğu şeklindeki hâkim anlayışın, dünyanın yuvarlak olduğuna inanan

¹⁷³ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 10-11.

¹⁷⁴ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî* 111.

¹⁷⁵ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî* 106.

¹⁷⁶ el-Hicr 15/19.

bir anlayışla bir yönüyle aynı neticeyi doğurduğunu; zira dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan her bir insanın aynı yeri düz görmesinin ancak dünyanın yuvarlak olmasıyla mümkün olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu netice, Kur'ân'ın i'cazının örneklerinden biridir.¹⁷⁷

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm, Araplar'ın konuştukları dil üzerine nâzil olsa da Arap dilinden birçok açıdan özgün özelliklere sahiptir. Özellikle Kur'ân'ın beyânî özellikleri geçmişten günümüze değin birçok araştırmacıyı etkilemiştir. Bu bağlamda Kur'ân'ın bu yönü birçok araştırmaya konu olmuştur. Tespit edildiği kadarıyla bu konuyu yetkinlikle ele alan isimlerden biri de Şa'râvî'dir. Bu çalışmada Şa'râvî'nin Kur'ân'ın edebî ve beyânî özelliklerine dair okumaları ve tespitleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada onun Kur'ân'ın beyânî yönlerini birçok bağlamda ön plana çıkardığı tespit edilmiştir. Şa'râvî'nin Kur'ân'ın beyânî yönünü daha çok Kur'ân bütünlüğü perspektifinden irdelediği, metin içi ve metin dışı bağlamdan hareketle Kur'ân kelimelerinin sadece lugavî anlamlarını ortaya çıkarmakla sınırlı kalmadığı, özgün yönlerine de atıfta bulunduğu örnekler üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca onun Kur'ân ifadelerinin anlamlarını ortaya çıkarırken kelimelerin insan ruhu ve duyguları üzerindeki etkisine de sıklıkla atıfta bulunduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra onun Kur'ân kıssalarının ve mesellerinin Kur'ân'ın beyânî yönünü yansıtan özgün anlatım biçimlerinden olduğunu ortaya koyan tespit ve değerlendirmelerine örnekler üzerinden yer verilmiştir. Ayrıca mecâz ifade eden ve Kur'ân'ın i'caz yönünü yansıtan âyetlerin tefsirinde Kur'ân'ın beyânî yönünü ön plana çıkararak değerlendirmeleri bu çalışmada irdelenmiştir. Bu bağlamda onun modern dönemde Kur'ân'ın beyânî yönünü, âyetlerin özgün anlatım biçimini, kelimelerinin anlam yelpazesini ve arka plan bilgisini derinlikli ele alan araştırmacılardan biri olduğu ve bu konuda bazı yorum ve değerlendirmeleriyle özgün bir kişilik olduğu anlaşılmıştır.

---

¹⁷⁷ Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 1/14.

Kaynakça

- Abbas, Fazl Hasan. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn esâsiyyâtuhu ve itticâhâtuhu ve menâhicuhu fi'l-asr'il-hadîs*. Ammân: Dârü'n-Nefâis 2016.
- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşi el-Belhî el-Evsat. *Meân i'l-Kurân*. thk. Hadi Mahmud Kîrae. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- Cevâd, Ali Ferhân. "el-Mukaddimetü't-Tefsiriyye fi'l-menhecî'l-lugavî li'l-Kur'ân-i'l-Kerîm". *Mecelletü urûk li'l-ebhas el-İnsaniyye* 3/2 (2010).
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *İ'câzü'l-Kur'ân*. nşr. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1997.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-Mu'cizetü'l-kübrâ*. b.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Zehretü't-tefâsîr*. b.y.: Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.
- Endelüsî, İbn Atıyye. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. nşr. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- Ferrâ', Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meâni'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî-M. Ali en-Neccâr. Mısır: Dârü'l-Mısriyye, ts.
- Görgün, Hilal. "Şa'râvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hafnâvî, Muhammed. İbrahim. *Dirâsât Usûliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Matba'atü'l-iş'âi'l-Fenniyye, 2002.
- Harbî, Hüseyin. *Kavaidü't-tercih inde'l-müfessirin: Dirase nazariyye tatbikiye*. Riyad: Dârü'l-Kasım: 2008.
- İbrahim, Muhammed İsmail. *el-Kur'ân ve İ'câzuhu'l-İlmî*. b.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Davûdî. Şam: Dârul-Kalem,1412/1991.
- Kafî, Mansûr. "Eş-Şeyh Muhammed Mütevelli eş-Şa'râvî ve menhecuhü fi't-Tefsir". *Külliyetü'l-Ulumi'l-İslamiyye* 6/12 (2006), 112-154. *Kur'ân Yolu*. Erişim 8 Ekim 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Marangozoğlu, İzzet. "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 2 (2016), 11-39.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Baslum. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

- Merrâküşî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Osmân el-Ezdî el-Adedî. *Unvânü'd-delîl min mersûmi hattî't-Tenzil*. thk. Hind Şelebî. Beyrut: Dâru'l-Mağrib el-İslâmî 1990.
- Mubârek, Muhammed. *Dirâse edebîyye li-nusûsin min'el-Kur'ân*. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Müsennâ, Ebû Ubeyde Ma'mer. *Mecâzü'l-Kur'ân*. nşr. Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1381.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer. *Îrâbü'l-Kur'ân*. thk. Abdulmünim Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420.
- Râzî, İbn Ebî Hâtim. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. Arabistan: Mektebetü Nizâr, 1419.
- Sar'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *Tefsîru Abdürrezzak*. nşr. Mahmut Muhammed Abduh. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- Sellâm, Yahyâ b. Ebî Sa'lebe. *et-Teşârif: Tefsîrû'l-Kur'ân*. nşr. Hind Şelebî. b.y.: eş-Şeriketü Tunusiye, 1979.
- Süleymân, Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. nşr. Abdullah Mahmût Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1423.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Mu'tereku'l-Akrân fi İ'câzil-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru eş-Şa'râvî*. b.y.: Metabiu ahbarî'l-yevm, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Galib el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân an tevîli âyi'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000/1420.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleymân. *et-Tefsîru'l-lugavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2000.
- Vâhidî, Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîrû'l-basît*. Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve irâbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.